

ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ-ΚΕΦ. 42

Θέμα: Ο έπαινος των νεκρών

Δι' ὃ δὴ καὶ ἐμήκυνα τὰ περὶ τῆς πόλεως, διδασκαλίαν τε ποιούμενος μὴ περὶ ἴσου ἡμῖν εἶναι τὸν ἀγῶνα καὶ οἷς τῶνδε μὴδὲν ὑπάρχει ὁμοίως, καὶ τὴν εὐλογίαν ἅμα ἐφ' οἷς νῦν λέγω φανερὰν σημείοις καθιστάς. καὶ εἴρηται αὐτῆς τα μέγιστα: **με ποια επιχειρήματα τεκμηριώνει ο ρήτορας την παρέκκλισή του από την τυπική δομή των επιταφίων λόγων;**

Ο ρήτορας αισθάνεται την ανάγκη να απολογηθεί, καθώς μίλησε εκτεταμένα για την πόλη (ἐμήκυνα). Η μακρηγορία του οφειλόταν στην προσπάθειά του να δείξει ότι οι Αθηναίοι και όλοι οι άλλοι Έλληνες δεν αγωνίζονταν για πράγματα ίσης αξίας. Η ανάπτυξη της Αθήνας στον πνευματικό, υλικό και πολιτικό τομέα (που παρουσιάστηκε στα προηγούμενα κεφάλαια), καθιστά μοναδική και την πόλη αλλά και τους πολίτες που ζουν σε αυτή. Γι' αυτό η αποτυχία ή η καταστροφή αυτής της πόλης θα συνιστά για τους πολίτες της τεράστια απώλεια, μεγαλύτερη από ό, τι για τους πολίτες οποιασδήποτε άλλης πόλης. Συνεπώς, δικό τους χρέος είναι να αγωνιστούν με ακόμη μεγαλύτερη προθυμία για την υπεράσπιση της. Από την άλλη ήθελε να καταστήσει τον έπαινο (εὐλογία<εὖ λέγειν) φανερό με χειροπιαστές αποδείξεις (σημείοις). Εμφανίζεται και πάλι η γνωστή αντίθεση λόγου και έργου. Παράλληλα, τονίζεται η αμφίδρομη σχέση (ΟΕΔΒ, σ.69) και η αλληλεξάρτηση (ΥΑΠ, σ. 51, 53) ανάμεσα στον πολίτη και στην πόλη. Ο έπαινος της πόλης συνιστά και έπαινο των νεκρών. Είναι το μεγαλείο της πόλης που δημιούργησε πολίτες πρόθυμους να θυσιάσουν, όπως επίσης και οι νεκροί με τη θυσία τους ενισχύουν το μεγαλείο της πόλης. Γι' αυτό, παρουσιάζοντας το μεγαλείο της πόλης έχει, σε πολύ μεγάλο βαθμό, πει τον έπαινο των νεκρών.

ἃ γὰρ τὴν πόλιν ὕμνησα, αἱ τῶνδε καὶ τῶν τοιῶνδε ἀρεταὶ ἐκόσμησαν, καὶ οὐκ ἂν πολλοῖς τῶν Ἑλλήνων ἰσόρροπος ὥσπερ τῶνδε ὁ λόγος τῶν ἔργων φανείη: Σχολιάστε την πιο πάνω ημιπερίοδο (δες και ΥΑΠ, σ. 51).

Η χρήση των ρημάτων (ὕμνησα, ἐκόσμησαν) που αναφέρονται σε ποιητικά έργα ξαφνιάζει, ιδιαίτερα, όταν προηγουμένως είχε απορρίψει τον Όμηρο ως υμνητή. Ο ύμνος των νεκρών δεν ενέχει τον κίνδυνο της υπερβολής, γιατί οι παρόντες νεκροί αποτελούν μοναδική περίπτωση όπου το έργο συνταιριάζεται με το λόγο (ισόρροπος). Ενδιαφέρουσα είναι η αναφορά και στη θυσία όλων αυτών που μέχρι τώρα (τῶν τοιῶνδε) έδωσαν τη ζωή τους για την πόλη. Με τον τρόπο αυτό συνδέεται το έργο των παρόντων νεκρών με το έργο των προγόνων, οι οποίοι θεωρούνταν αξεπέραστα πρότυπα αρετής, και παρουσιάζεται ως συνέχειά του. Έτσι και οι παρόντες νεκροί περνούν στη σφαίρα της αιωνιότητας και γίνονται πρότυπα για όλους (δες και ΟΕΔΒ, σ. 13).

Με ποια κριτήρια κατηγοριοποιεί ο Περικλής τους παρόντες νεκρούς;

α. Ηλικία

«ἀνδρὸς ἀρετὴν πρώτη μὲν ὄντα»: οι νέοι στην ηλικία στρατιώτες, οι οποίοι δε δίστασαν να θυσιάσουν τα νιάτα τους για την πατρίδα τους.

«τελευταία βεβαιοῦσα»: οι ώριμοι στην ηλικία και έμπειροι στο στρατιωτικό τομέα νεκροί.

β. Ηθική ποιότητα

«τοῖς τᾶλλα χείροσι»: οι πολίτες που έβλαψαν ως ιδιώτες την πόλη ή τους συμπολίτες τους με τη συμπεριφορά τους. Ακόμη και στην περίπτωση των πολιτών αυτών πρέπει να προβάλλεται η ανδρεία τους στον πόλεμο για την υπεράσπιση της πατρίδας τους παρά τα όποια ελαττώματα είχαν. Η προσφορά τους στο κοινό καλό και στην κοινή σωτηρία τους εξαγνίζει από κάθε ηθική παρεκτροπή.

γ. Οικονομική κατάσταση

Οι πλούσιοι, οι οποίοι δεν προτίμησαν την απόλαυση του πλούτου τους αλλά διάλεξαν να αγωνιστούν για αυτό που τους πρόσφερε τα αγαθά, την ίδια την πόλη. Γι' αυτούς ο πλούτος δεν αποτελεί αντικίνητρο μπροστά στο χρέος προς την πατρίδα, δεν τους οδηγεί στη δειλία (έμαλακίσθη). Θυμηθείτε (κεφ. 40) ότι στην Αθήνα ο πλούτος αποτελεί ευκαιρία για έργο.

Οι φτωχοί πολίτες (πενίας έλπίδι), οι οποίοι δεν έδειξαν μικρότερο θάρρος στη μάχη με την ελπίδα ότι, αν ζήσουν, έχουν την πιθανότητα να πλουτίσουν. Είναι ενδιαφέρον ότι ο πλούτος τόσο ως κτήμα όσο και ως ελπίδα παρουσιάζεται ως αντικίνητρο της αρετής.

Τι εξυπηρετεί αυτή η κατηγοριοποίηση των νεκρών;

Είναι ενδιαφέρον ότι οι Αθηναίοι ανεξάρτητα από την ηλικία, την κοινωνική και οικονομική τους θέση, την ηθική τους ποιότητα συναντώνται στο ίδιο σημείο: στην κοινή απόφασή τους να αγωνιστούν για την υπεράσπιση της πατρίδας τους. Ενώ στη δημόσια ζωή οι Αθηναίοι διακρίνονται με βάση την ικανότητά τους, στο πεδίο της μάχης δεν είναι η ικανότητα που διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο αλλά η ευψυχία που υπάρχει κοινή στην ψυχή όλων, αποτέλεσμα του παιδευτικού ρόλου που ασκεί η πόλη. Σαφής η πρόσκληση του ρήτορα στους συμπολίτες του να αποδείξουν έμπρακτα τη γενναιότητά τους και την αγάπη τους για την πόλη.

τὴν δὲ τῶν ἐναντίων τιμωρίαν ποθεινοτέραν αὐτῶν λαβόντες...νομίσαντες ἐβουλήθησαν...ἀπηλλάγησαν: **Από ποια στάδια περνά η πορεία των νεκρών προς τη θυσία;**

Παρατηρούμε τη βαθμιαία εκδήλωση της ανδρείας των πεσόντων, μιας ανδρείας που βασίζεται στη γνώση και στη συνειδητή επιλογή. Οι νεκροί δεν απαρνήθηκαν την απόλαυση των υλικών αγαθών. Θεώρησαν όμως (**νομίσαντες**) ότι αυτή ήταν κάτι που έπρεπε να περιμένει (παραμένει στην περιοχή του επιθυμητού) και έκριναν την τιμωρία των εχθρών πιο ποθητή (**ποθεινοτέραν**) και κάτι που αξίζει να πραγματώσουν. Γνώριζαν βεβαίως ότι η απόφασή τους αυτή συνεπάγεται κινδύνους (θυμηθείτε και το κεφ. 40), έκριναν όμως αυτόν τον κίνδυνο ως τον πιο ωραίο (**κάλλιστον**): το να πεθαίνει κανείς για την πατρίδα του είναι ο πιο ωραίος κίνδυνος. Τονίζεται η αυτόβουλη, αυτοπροαίρετη απόφασή τους να αγωνιστούν για την πατρίδα τους (**ἐβουλήθησαν**). Η κρίση τους παρουσιάζεται συνδυασμένη με τη

βούληση. Οι νεκροί εμπιστεύτηκαν την αβέβαιη έκβαση του αγώνα (**ἐλπίδι μὲν τὸ ἀφανὲς τοῦ κατορθώσῃν ἐπιτρέψαντες**) στην ελπίδα. Τονίζεται η αισιοδοξία και η αυτοπεποίθησή τους. Το αποτέλεσμα ενός τέτοιου επικίνδυνου αγώνα είναι αβέβαιο. Το αν θα νικήσουν ή θα νικηθούν εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Γι' αυτό ελπίζουν ότι θα νικήσουν. Μέσα στη μάχη (**ἔργῳ**) μπροστά στον κίνδυνο (**περὶ τοῦ ἤδη ὀρωμένου**) θεώρησαν υποχρέωσή τους να στηριχτούν στον εαυτό τους (**ἀξιοῦντες πεποιθέναι σφίσιν αὐτοῖς**). Αν η έκβαση του αγώνα είναι αβέβαιη, το φρόνημα που θα δείξει ο πολεμιστής μέσα στη μάχη εξαρτάται αποκλειστικά από τον ίδιο. Είναι κάτι που το αξιώνει από τον εαυτό του. Μέσα στη μάχη (**ἐν αὐτῷ**) βρέθηκαν στο δίλημμα: να υποχωρήσουν και να σωθούν (**ἐνδόντες σφῆζεσθαι**) ή να σκοτωθούν αμυνόμενοι. Και πάλι έκριναν (**ἡγησάμενοι**) προτιμότερο (**κάλλιον**) να αμυνθούν και να σκοτωθούν και πραγματώσαν το ηρωικό ιδανικό, αποφεύγοντας και το όνειδος της δειλίας (**τὸ αἰσχρὸν τοῦ λόγου**). Αξίζει να παρατηρήσουμε ότι οι νεκροί συλλογίζονται, κρίνουν πριν αλλά και κατά τη διάρκεια της μάχης. Πριν από τη μάχη καλούνται να επιλέξουν ανάμεσα στην απόλαυση των υλικών αγαθών και την τιμωρία των εχθρών. Μέσα στη μάχη καλούνται να επιλέξουν ανάμεσα στη φυγή και τη σωτηρία, και την άμυνα και τον, πιθανό, θάνατο. Ακόμη και την κρίσιμη στιγμή (**ἐλαχίστου καιροῦ**) επιδιώκουν να απαλλαγούν από οποιαδήποτε κατηγορία για δειλία. Ολοκληρώνεται έτσι το εγκώμιο του Αθηναίου μαχητή, ο οποίος, έχοντας συνείδηση των κινδύνων και των σκοπών του, των διλημμάτων και των επιλογών του, φτάνει μετά από εσωτερικό διαλογισμό στην ηρωική πράξη και με την πτώση του περνά στην αθανασία.

καὶ δι' ἐλαχίστου καιροῦ τύχης ἅμα ἀκμῇ τῆς δόξης μᾶλλον ἢ τοῦ δέους ἀπηλλάγησαν: **Σχολιάστε το πιο πάνω απόσπασμα.**

Φαινομενικά είναι παράδοξο να φοβάται κανείς λιγότερο το θάνατο από την κατηγορία για πιθανή δειλία στην περίπτωση που καταφέρει να επιζήσει. Γνώριζαν ότι, επιλέγοντας να αγωνιστούν, θα αντιμετώπιζαν τον κίνδυνο του θανάτου. Ο θάνατος είναι ένα πιθανό αποτέλεσμα της επιλογής τους, δεν είναι κάτι που τους φοβίζει. Παρόλα αυτά, οι νεκροί δε θέλησαν να δώσουν σε κανέναν την αφορμή για κατηγορία και η έντονη αίσθηση της τιμής, το φιλότιμο τους οδηγεί στην επιλογή της θυσίας.

Τυπικά το κεφ. 42 αποτελεί τον έπαινο των νεκρών, είναι όμως έντονος και ο προτρεπτικός του χαρακτήρας. Αιτιολογήστε.

- Οι Αθηναίοι και οι άλλοι δεν αγωνίζονται για πράγματα ίσης αξίας. Συνεπώς, οι Αθηναίοι έχουν σημαντικά κίνητρα για να επιδείξουν γενναιότητα ανώτερη από αυτή των άλλων.
- Η διάκριση που κάνει ο Περικλής στους νεκρούς έχει έντονα προτρεπτικό χαρακτήρα. Σημασία στη μάχη δεν έχει η ηλικία ή η στρατιωτική εμπειρία αλλά το φρόνημα του πολεμιστή. Οι πολίτες που με την προσωπική τους ζωή είχαν δημιουργήσει προβλήματα, έχουν την ευκαιρία να ξεπλύνουν τα ηθικά τους παραπτώματα και να κερδίσουν τη δόξα και τον έπαινο. Οι πλούσιοι μπορούν να αγωνιστούν, για να εξασφαλίσουν την απόλαυση των αγαθών τους και οι φτωχοί, για να συντηρήσουν την ελπίδα ότι θα βελτιώσουν την κοινωνική και οικονομική τους θέση.
- Ο ρήτορας προσπαθεί να υποβαθμίσει τη σημασία και το φόβο του θανάτου στη μάχη και να αναδείξει τη δόξα και την υστεροφημία που τον συνοδεύει.
- Τονίζει έντονα ότι μεγαλύτερη σημασία έχει το φρόνημα, η ψυχική διάθεση και όχι η οποιαδήποτε ικανότητα. Συνεπώς, αφού η ψυχική διάθεση (εὐψυχία) υπάρχει στον κάθε Αθηναίο, δεν πρέπει να διστάζουν στους πολεμικούς κινδύνους.